

Jerzy Kaliszuk

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

ORCID: 0000-0002-2049-5659

## Działalność Pracowni Wiedzy o Dawnej Książce Instytutu Historii Nauki PAN w 2021 r.

### Research Activity of the Old and Rare Book Studies Research Unit at the Institute for the History of Science PAS in 2021

The article presents the achievements of the members of the Old and Rare Book Studies Research Unit in 2021. These comprise not only the tasks completed within the NPRH-funded project titled Inventory of national heritage in the field of medieval manuscripts, such as scientific queries or creating a database, but also scientific publications (monographs and scientific articles) as well as scientific and popularizing presentations at conferences, webinars, etc.

**Keywords:** scientific research, history of the book, history of science, Institute for the History of Science PAS

**Słowa kluczowe:** badania naukowe, historia książki, historia nauki, Instytut Historii Nauki PAN

Ubiegły rok, kolejny pod znakiem pandemii, pomimo różnych trudności można zaliczyć do udanych w działaniach pracowni. Główny obszar działania pracowni to realizacja projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (nr 11H 16 0084 84) pt. *Inwentarz dziedzictwa narodowego w zakresie rękopisów średniowiecznych (2017–2022)*. Celem projektu jest rejestracja wszystkich rękopisów średniowiecznych w zbiorach polskich oraz stworzenie bazy danych i strony internetowej. Siłą rzeczy, znakomita większość naszych prac odbywała się w warunkach zdalnych, jakkolwiek, pomimo ograniczeń, odbyły się wyjazdy do bibliotek i instytucji naukowych. Kwerendy zostały przeprowadzone w następujących instytucjach: Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu (dr hab. Jacek Soszyński, prof. PAN), Muzeum Diecezjalne w Sandomierzu (prof. Soszyński), Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach (prof. Soszyński), Biblioteka Kórnicka PAN (Soszyński), Biblioteka Diecezjalna w Pelplinie (dr Mateusz Marszałkowski), Biblioteka PAN w Gdańsku (dr Marszałkowski) a także objęły archiwa i biblioteki Krakowa i Wrocławia (mgr Karolina Figaszewska, mgr Sławomir Szyller).

Największym przedsięwzięciem w ramach projektu, realizowanym w ubiegłym roku, była współpraca i nadzór nad stworzeniem nowej wersji bazy danych oraz strony internetowej projektu (w ramach zamówienia publicznego). W obrębie pracowni koordynatorem i głównym autorem był mgr Szyller, a pracownicy współtworzyli koncepcję oraz zapewniali pomoc w konkretnych zagadnieniach. Projekt bazy danych zakłada pełny opis rękopisu średniowiecznego. Podkreślić należy trudności w ujęciu materiału w postaci bazy danych, przede wszystkim różnorodność – oprócz formy zachowania (kodeksy, fragmenty, adligaty rękopiśmienne w książkach drukowanych), uwzględniamy także polonika – w znaczeniu rękopisów, które powstały lub funkcjonowały na ziemiach polskich oraz deperdita, czyli rękopisy niezachowane, skradzione itp., znane wyłącznie ze źródeł pośrednich. Nasze wymagania i oczekiwania musiały być skonfrontowane z możliwościami zrozumienia i realizacji ze strony wykonawcy. Prace nad realizacją uległy znacznemu opóźnieniu, niemniej zarówno baza danych, jak i strona internetowa projektu od czerwca br. są już dostępne. Baza danych wprowadza nową jakość w dostępie do informacji o zbiorach rękopisów średniowiecznych w Polsce. Do nowej wersji wprowadzono bowiem nie tylko dane z istniejącej, dotychczasowej strony internetowej projektu ([www.manuscripta.pl](http://www.manuscripta.pl)), ale także znacznie ją powiększono o nowe opisy rękopisów (m.in. na podstawie współpracy z Biblioteką Uniwersytetu Wrocławskiego) oraz fragmentów i dużej liczby rękopisów zaginionych.

Należy podkreślić, że w pracowni prowadzone były także inne prace w ramach projektu, nie tak spektakularne, związane z uzupełnianiem opisów kodeksów oraz zbieraniem informacji o rękopisach. Na podstawie dostępnej literatury zarejestrowano kilkaset rękopisów (zwłaszcza w zakresie poloników i deperditów), a opisy tych kodeksów znajdują się w bazie danych. Ponadto trwały prace nad uzupełnieniem bazy bibliograficznej, która została powiększona o ok. 400 publikacji, w których cytowane były ujęte w bazie rękopisy.

Na znaczenie projektu i dotychczasowych osiągnięć pracowni wskazuje także rosnące zainteresowanie środowiska międzynarodowego. Oprócz różnych kwerend, które otrzymywaliśmy pocztą elektroniczną, zgłosił się do naszego zespołu student École normale supérieure de Lyon Guillaume Bankowski z prośbą o umożliwienie mu odbycia u nas stażu. W trakcie pobytu w Polsce (lipiec), pod naszą opieką stażysta pracował w bibliotekach Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Kielc, Gdańska i Pelplina.

W ramach indywidualnych projektów przygotowano i opublikowano wiele prac (artykułów naukowych i monografii). Prof. Soszyński przygotował i wydał polskie tłumaczenie monumentalnej pracy Charlesa H. Haskinsa (*The Renaissance of the Twelfth Century*)<sup>1</sup>. Jest to pierwszy polski przekład tej fundamentalnej pracy poświęconej przełomowi kulturalnemu, który według Haskinsa i wielu innych badaczy, miał miejsce w Europie Zachodniej w XII w. Prace prof. Soszyńskiego nad innym, trwającym już kilka lat, projektem badawczym pt. *Kronikarstwo uniwersalne w historii rozwoju europejskiego życia intelektualnego*, zaowocowały wystąpieniami na międzynarodowych konferencjach oraz dwoma artykułami. W lipcu ubiegłego roku pt. Soszyński przedstawił referat pt. *The Königsberg World Chronicle: The Manuscripts and their Content* w ramach „IX Międzynarodowej Konferencji The Medieval Chronicle Society” (Poznań, 14–16 lipca 2021 r.). Pokłosiem konferencji w Wilnie z 2020 r. jest artykuł Soszyńskiego pt. *Gdzie się kończy zapożycze-*

1 C.H. Haskins, *Renesans dwunastego wieku*, tłum. i posłowie J. Soszyński, Warszawa 2021 (*Fontes rerum ad historiam scientiae spectantium*, t. 29 (11)).

nie a zaczyna fałszerstwo? O praktykach pisarskich kronikarzy późnośredniowiecznych<sup>2</sup>. Tekst ten został także przepracowany i w zmienionej formie opublikowany w wersji angielskiej w czasopiśmie „Organon”<sup>3</sup>.

Ważnym osiągnięciem indywidualnym jest monografia autorstwa dr Pauliny Pludry-Żuk, poświęcona tradycji rękopiśmiennej *Aurory* Piotra Rigi<sup>4</sup>. Jest to publikacja rozprawy doktorskiej. Oprócz monografii dr Pludra-Żuk napisała dwa ważne artykuły naukowe, w tym jeden poświęcony rekonstrukcji księgozbiorów średniowiecznego Elbląga, opublikowany w czasopiśmie „Fragmentology”<sup>5</sup>.

W ubiegłym roku dr Marszałkowski kontynuował swoje prace, związane ze skryptorium cystersów w Pelplinie. Efektem są publikacje naukowe<sup>6</sup> oraz popularnonaukowe<sup>7</sup> oraz referaty wygłoszone w ramach Interdyscyplinarnego Zespołu Badań nad Rękopisami „Siglum” (w kwietniu 2021 r.) oraz Studium Doktoranckiego IHN PAN (w październiku 2021 r.). Teksty te stanowią pogłębienie wątków poruszonych w znakomitej rozprawie doktorskiej, docenionej przyznaniem w 2021 r. nagrody Prezesa Rady Ministrów.

W ramach projektu związanego z kulturą intelektualną zakonów w średniowiecznej Polsce dr hab. Jerzy Kaliszuk, prof. PAN opublikował artykuł na temat zaleceń dotyczących lektury duchowej, autorstwa piętnastowiecznego teologa Juana Torquemady<sup>8</sup>. Ponadto w listopadzie ubiegłego roku, w ramach konferencji naukowej „Editiones sine fine” prof. Kaliszuk wygłosił referat poświęcony analizie tekstu kazań z rękopisu z XIII w., który to kodeks należał w średniowieczu do księgozbioru klasztoru franciszkanów w Chełmnie (*XIII-wieczne kazania z rękopisu franciszkanów chełmińskich*). Kazania te mogły powstać w kręgu franciszkanów chełmińskich i są jednym z najstarszych świadectw kultury intelektualnej franciszkanów na ziemiach polskich.

Ponadto, należy odnotować recenzje oraz notki recenzyjne, które opublikowano w czasopiśmie „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” (mgr Figaszewska), „Rozprawy z Dziejów Oświaty” (mgr Figaszewska)

W ubiegłym roku bardzo aktywnie uczestniczyliśmy w różnego typu konferencjach i spotkaniach naukowych. Wystąpienia członków pracowni odbywały się przynajmniej raz w miesiącu i poświęcone były różnym zagadnieniom szczegółowym z zakresu kodykologii, fragmentologii, historii kultury i historii sztuki.

- 2 J. Soszyński, *Kur baigiasi skolinimasis ir prasideda klastojimas? Apie vėlyvųjų viduramžių kronikininkų rašytojiškias praktikas*, [w:] *Surasti tiesą: pagalbiniai istorijos mokslai falsifikatų tyrime*, red. R. Čapaite, Vilnius 2021, s. 237–256 (w druku).
- 3 J. Soszyński, *Between Textual Borrowing and Forgery: On Compilatory Practices of Medieval Universal Chroniclers Based on Martinus Polonus*, „Organon” t. 53, 2021, s. 79–95.
- 4 P. Pludra-Żuk, „Aurora” Piotra Rigi w średniowieczu. Transmisja i funkcja tekstu na przykładzie rękopisów polskich, śląskich i pruskich, Warszawa 2021 (*Monografie z Dziejów Oświaty*, t. 54).
- 5 P. Pludra-Żuk, *Nieznaný spis zaječ na wydziale artium Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1474–1477*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” t. 30, 2021, z. 2, s. 99–116; eadem, *Reconstructing Book Collections of Medieval Elbląg*, „Fragmentology” t. 4, 2021, s. 55–77.
- 6 M.F. Marszałkowski, *Pierwsze iluminowane rękopisy skryptorium kodeksowego pelplińskich cystersów*, [w:] *Pismo i sztuka to jedyni świadkowie czasów. Dziedzictwo średniowiecznych cystersów wpisane w Pomorski Szlak Cysterski*, red. A. Słyszewska-Szybowska, A. Wałkowski, Pelplin 2021, s. 85–114.
- 7 Idem, *Rękopisy średniowieczne pelplińskich cystersów*, „Nasze Pomorze” t. 22, 2021, s. 15–26.
- 8 J. Kaliszuk, *Dwanaście „pożytków” lektury duchowej według Juana Torquemady. Czytanie pobożne i reforma monastyczna w XV w.*, [w:] *Książki mają swoją historię. Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bieńkowskiej*, red. J. Puchalski, przy współpracy: E. Maruszak, M. Ochmański, D. Pietrzkiwicz, K. Seroka, Warszawa 2021, s. 541–555.

Pracownia jest współorganizatorem seminarium mediewistycznego (razem z Pracownią Literatury Średniowiecznej Instytutu Badań Literackich PAN, Zakładem Historii Filozofii Starożytności i Średniowiecznej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Zakładem Historii Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej UAM, Zakładem Dziejów Społeczeństwa i Kultury Epoki Przemysłowej Instytutu Historii UJK oraz Interdyscyplinarnym Zespołem Badań Mediewistycznych „Textus et cultura”). Seminarium, odbywające się cyklicznie (raz lub dwa razy w miesiącu), poświęcone jest różnym zagadnieniom historii średniowiecznej, ze szczególnym uwzględnieniem historii kultury intelektualnej. Gromadzi ono kilkudziesięciu specjalistów różnych dyscyplin i jest miejscem nieraz gorących dyskusji z różnych perspektyw. W ramach seminarium członkowie pracowni również przedstawiali swoje referaty (prof. Soszyński, prof. Kaliszuk).

Oprócz wymienionych wyżej referatów należy wymienić także inne wystąpienia członków pracowni. W marcu ubiegłego roku dr Marszałkowski zaprezentował wykład na temat możliwości interpretacyjnych dekoracji filigranowej w rękopisach (tytuł: *Analiza dekoracji filigranowej jako narzędzie pomocne przy określaniu czasu i miejsca powstania rękopisu*) w ramach webinarium „Rękopis: treść, forma, materiał, funkcje”, zorganizowanego przez Interdyscyplinarny Zespół Badań nad Rękopisami „Siglum” (Uniwersytet Warszawski). Na tym samym webinarium dr Pludra-Żuk przedstawiła projekt „Manuscripta.pl” i różne zagadnienia związane z badaniem fragmentów rękopisów średniowiecznych (*Projekt Manuscripta.pl i fragmenty manuskryptów średniowiecznych*). Problematyka bazy rękopisów średniowiecznych „Manuscripta.pl” została także przedstawiona przez dr Pludrę-Żuk podczas konferencji „Hinc Omnia. Zbiory Specjalne 3.0”, zorganizowanej przez Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie (referat pt. *Manuscripta.pl – centralna baza rękopisów średniowiecznych w Polsce: perspektywy*). Z kolei różne aspekty badania fragmentów rękopisów średniowiecznych dr Pludra-Żuk poruszyła kilkakrotnie w trakcie konferencji polskich oraz międzynarodowych np. w marcu w ramach „Fragmentarium” (referat: *Covered in Covers: In Situ Fragments as Evidence for the History of Prussian Collections*), we wrześniu podczas konferencji „From Fragment to Whole: Interpreting Medieval Manuscript Fragments”, zorganizowanej przez Centrum Badań Mediewistycznych Uniwersytetu w Bristol (referat nt. *Binding Waste in Reconstructing Medieval Book Collections of Teutonic Prussia*), czy w ramach „V spotkania Proweniencyjnej Grupy Roboczej” w czerwcu (referat wygłoszony wspólnie z Martą Czyżak nt. *Badania proweniencyjne a fragmentologia na przykładzie fragmentów rękopisów średniowiecznych z terenu Prus krzyżackich*).

Aspekty metodologiczne związane z fragmentami prezentowała także mgr Figaszewska (*Fragmentologia – stan realny i możliwości badawcze*) na konferencji „Zbiory specjalne w bibliotekach polskich – między ochroną a popularyzacją” zorganizowanej przez Książnicę Pomorską im. Stanisława Staszica w Szczecinie. Szerszą perspektywę ukazywał prof. Soszyński, wygłaszając referat na temat możliwości humanistyki cyfrowej w badaniach nad rękopisami (*Digital Humanities and Their Importance for Polish-Russian Studies in Book History*). Referat ten został wygłoszony w październiku, w ramach konferencji międzynarodowej, zorganizowanej w październiku ubiegłego roku przez Rosyjską Akademię Nauk, Komisję Historyków Rosji i Polski, Instytut Słowianoznawstwa RAN oraz Instytut Historii Nauki PAN.

Prof. Soszyński wygłosił również wykład wprowadzający pt. *Średniowiecze a kategoria postępu*, w trakcie Ogólnopolskiego Sympozjum Sekcji Mediewistycznej przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki zatytułowanego „Novitas versus auctoritas w sztuce średniowiecznej”.

Publikacje naukowe, aktywny udział w różnego typu spotkaniach naukowych to wymierne i widoczne efekty prac podejmowanych w Pracowni Wiedzy o Dawnej Książce. Stanowią one jednak tylko ułamek z wielu przedsięwzięć i inicjatyw. Jest to – jak określił to członek naszej pracowni – „szara robota, której w ogóle nie widać”. Trzeba mieć jednak nadzieję, że tego typu prace zostaną docenione z chwilą realizacji naszego wspólnego projektu naukowego, którego rezultaty – przynajmniej częściowe – prezentowane są w nowej bazie projektu „Manuscripta.pl”.

## Bibliografia

- Haskins C.H., *Renesans dwunastego wieku*, tłum. i postłowie J. Soszyński, Warszawa 2021 (*Fontes rerum ad historiam scientiae spectantium*, t. 29 (11)).
- Kaliszuk J., *Dwanaście „pożytków” lektury duchowej według Juana Torquemady. Czytanie pobożne i reforma monastyczna w XV w.*, [w:] *Książki mają swoją historię. Studia ofiarowane Profesor Barbarze Bieńkowskiej*, red. J. Puchalski, przy współpracy: E. Maruszak, M. Ochmański, D. Pietrzakiewicz, K. Seroka, Warszawa 2021, s. 541–555.
- Marszałkowski M.F., *Pierwsze iluminowane rękopisy skryptorium kodeksowego pelplińskich cystersów*, [w:] *Pismo i sztuka to jedyni świadkowie czasów. Dziedzictwo średniowiecznych cystersów wpisane w Pomorski Szlak Cysterski*, red. A. Słyszewska-Szybowska, A. Wałkowski, Pelplin 2021, s. 85–114.
- Marszałkowski M.F., *Rękopisy średniowieczne pelplińskich cystersów*, „Nasze Pomorze” t. 22, 2021, s. 15–26.
- Pludra-Żuk P., *„Aurora” Piotra Rigi w średniowieczu. Transmisja i funkcja tekstu na przykładzie rękopisów polskich, śląskich i pruskich*, Warszawa 2021 (*Monografie z Dziejów Oświaty*, t. 54).
- Pludra-Żuk P., *Nieznany spis zajęć na wydziale artium Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1474–1477*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” t. 30, 2021, z. 2, s. 99–116.
- Pludra-Żuk P., *Reconstructing Book Collections of Medieval Elbląg*, „Fragmentology” t. 4, 2021, s. 55–77, DOI 10.24446/g5uh.
- Soszyński J., *Between Textual Borrowing and Forgery: On Compilatory Practices of Medieval Universal Chroniclers Based on Martinus Polonus*, „Organon” t. 53, 2021, s. 79–95, DOI 10.4467/00786500.ORG.21.004.14789.
- Soszyński J., *Kur baigiasi skolinimasis ir prasideda klastojimas? Apie vėlyvųjų viduramžių kronikininkų rašytojiškas praktikas*, [w:] *Surasti tiesą: pagalbiniai istorijos mokslai falsifikatų tyrime*, red. R. Čapaitė, Vilnius 2021, s. 237–256 (w druku).

dr hab. **Jerzy Kaliszuk**, prof. PAN jest kierownikiem Pracowni Wiedzy o Dawnej Książce IHN PAN. Zajmuje się historią średniowiecza, kodykologią, paleografią, hagiografią i historią geografii. e-mail: jerzy.kaliszuk@gmail.com

Data zgłoszenia artykułu: 3 czerwca 2022

Data przyjęcia do druku: 28 czerwca 2022